

Het verhaal van de

Sint Jan de Doperkerk in Roosendaal

Tongerlohuys / Historisch Informatiepunt Roosendaal

Roosendaal

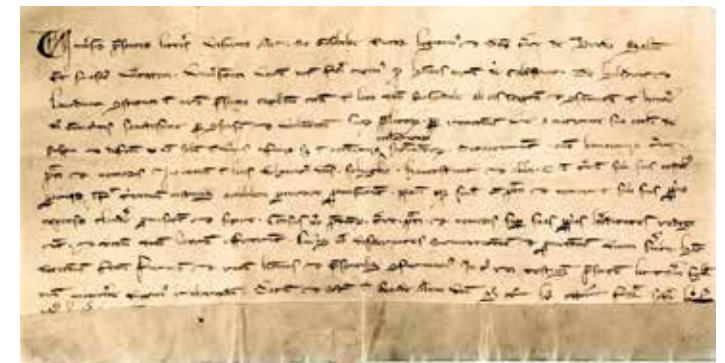
De Sint Jan de Doperkerk in Roosendaal

Midden in Roosendaal staat de Sint Jan, een prachtige kerk die uitkijkt over de Markt. De Sint Jan wordt ook wel eens de wieg van Roosendaal genoemd, omdat daar meer dan 750 jaar geleden de geschiedenis van Roosendaal is begonnen.

De geschiedenis van de Sint Jan gaat terug tot en met de dertiende eeuw. Toen vroegen de inwoners van Langdonk, Hulsdonk en Kalsdonk toestemming aan de heer van Breda om een kapel te bouwen op de plek waar nu de Sint Jan staat. Het gebied dat we nu Roosendaal noemen behoorde voor die tijd tot de parochie van Nispen, waar ook het huidige Zegge, Essen, Kalmthout, Nieuwmoer, Achterbroek en Wildert onder vielen. Waarschijnlijk wilde men de kapel bouwen omdat de weg die de inwoners af moesten leggen naar de kerk van Nispen te lang werd gevonden. De heer van Breda gaf de toestemming in 1268. Dit weten we dankzij een akte uit dat jaar die bewaard is gebleven. Bijzonder is dat deze akte ook de oudste bron is waarin de naam Roosendaal genoemd wordt: 'in loco dicto Rosendale', ofwel in een plaats genaamd Roosendaal.

1268

Akte van 5 november 1268, waarin de heer van Breda zijn goedkeuring geeft aan een schenking aan de kapel te Roosendaal (collectie WBA, Gemeentearchief Roosendaal).

De abdij van Tongerlo

De kapel werd gewijd aan Onze Lieve Vrouw, die ook de patroonheilige van de abdijkerk in Tongerlo en de parochiekerk in Nispen was, en dat is niet toevallig. Katholiek Roosendaal en Nispen hebben altijd een bijzondere band gehad met de abdij van Tongerlo. Deze ligt in het huidige België en stamt uit 1120. De oorsprong van de abdij gaat terug tot Norbertus van Gennep, zoon van een edelman die in 1085 geboren werd in het huidige Noord-Limburg. Norbertus was in zijn vroege jeugd niet bijzonder vroom aangelegd, maar dit veranderde rond 1115. Tijdens een reis kwam hij terecht in hevig onweer en de bliksem sloeg in pal voor zijn paard. Hij viel en was een uur buiten westen. Toen hij bijkwam was hij een nieuw mens geworden en wilde zijn leven voortaan in dienst van God stellen. Norbertus vroeg de aartsbisschop van Keulen hem tot priester te wijden. De aartsbisschop was overtuigd van zijn religieuze intenties en wijdde hem zelfs tot diaken en priester op één dag.

Abdij van Tongerlo, gravure door D. Coster uit 1650 (Collectie West-Brabants Archief).

1120

1115

1130

1157

1460

1578

Norbertus verkende diverse religieuze gemeenschappen en leefde een tijd als kluizenaar, om daarna een eigen gemeenschap te stichten in Prémontré, in het nu Noord-Frankrijk. De leden van de gemeenschap, norbertijnen genoemd, leefden volgens de regel van Augustinus, een kerkvader uit de vijfde eeuw. Het aantal norbertijnen groeide snel en de orde kreeg ondertussen ook schenkingen van meerdere edelen, vaak in de vorm van goederen en land om nieuwe vestigingen op de richten. Dit was ook het geval voor de abdij van Tongerlo. In 1130 schonk ene Giselbertus van Castelre een aantal bezittingen in de Kempen aan de orde. Enkele kloosterlingen werden vervolgens aangesteld om de abdij op te gaan zetten en legden zo de basis voor het ontstaan van de abdij van Tongerlo. Slechts enkele jaren later, in 1157, kreeg de abdij van Tongerlo een schenking van edelman Arnulf de Brabander in de vorm van goederen en pachtrechten in Nispen, evenals het recht om pastoors voor te dragen aan de bisschop. Zo kwamen de norbertijnen in Nispen en later dus ook in Roosendaal terecht.

De kapel werd al in 1460 vervangen door een nieuwe kerk. Deze werd in 1510 verheven tot de eerste zelfstandige parochie in Roosendaal. Het gebied dat vanuit de kapel en daarna de kerk verzorgd werd kende ondertussen meer dan drieduizend communicanten en kon onafhankelijk worden van de parochie in Nispen. We weten niet hoe die kerk er uit heeft gezien, maar waarschijnlijk was het een indrukwekkend gebouw, afgaande op het verslag van een Spaanse soldaat uit 1578 die schrijft over meerdere altaren, retabels (deel van het altaar) en een groot sacramentshuis van albast.

Het geweld en de nasleep van de Tachtigjarige Oorlog

1568

In 1568 brak de Tachtigjarige oorlog uit. Een deel van de Nederlanden, onder leiding van Willem van Oranje, kwam in opstand tegen het Spaanse gezag van koning Filips II. De oorlog, die ook wel bekend staat als 'de Opstand', duurde in totaal tachtig jaar, met een wapenstilstand van twaalf jaar. Ook in Roosendaal werd de strijd gevoeld. De nederzetting was niet omgeven door vestingwerken of muren en daardoor extra kwetsbaar. In totaal woedde er vier keer een brand in het centrum tijdens de Tachtigja-

rige oorlog: op 31 mei 1572 staken watergeuzen het centrum in brand, op 25 april 1583 en 18 juni datzelfde jaar werd een brand aangestoken door andere rondtrekkende troepen en door een ongeluk in een bierbrouwerij in 1600 ontstond er weer een brand. Bij een van deze branden raakten ook de Sint Jan en de pastorie, waar nu het Tongerlohuys gevestigd is, ernstig beschadigd. Toen er eindelijk vrede werd gesloten was de Sint Jan een ruïne, alleen de toren. Zijbeuken en koor stonden er nog maar het middenschip was helemaal kapot. Een tekening van de Sint Jan van J. Wertz uit 1938, gebaseerd op een tekening van pastoor G. Callebout uit 1696 geeft een idee van hoe de vervallen Sint Jan er toentertijd uit heeft gezien. De tekening draagt dan ook de titel 'Ecclesia de Roosendaal fundata 1268 nunc vastata', ofwel: Kerk van Roosendaal, gesticht in 1268, nu verwoest'.

Ecclesia de Roosendaal fundata 1268 nunc vastata door J. Wertz (Collectie Oudheidkundige kring De Ghulden Roos).

De Vrede van Münster in 1648 leidde een nieuwe periode van het katholieke leven in het zuiden van Nederlanden in, en dat was geen rooskleurige. Het voormalige hertogdom Brabant werd in tweeën opgedeeld. Het zuidelijk deel hoorde voortaan bij de Spaanse Nederlanden en het noordelijk deel bij de Republiek der Verenigde Nederlanden. Roosendaal lag in dit noordelijke deel, dat Staats-Brabant genoemd werd. Uitzondering waren enkele gebieden in het westen en noorden van het huidige Brabant, zoals het Land van Heusden en Altena en Klundert die tot het gewest Holland behoorden. In het noordoosten waren er daarnaast nog enkele vrije heerlijkheden. In tegenstelling tot de andere gewesten die tot de Republiek behoorden had Staats-Brabant geen vertegenwoordiging in de Staten-Generaal maar vielen ze direct onder het gezag van dit bestuursorgaan. In de praktijk hield dit in dat de overwegend protestants geleide gewesten uit het noorden het voor het zeggen hadden in Staats-Brabant en dus ook

1572

1696

1648

1672

1839

in Roosendaal. Met name voor de katholieken had dit grote gevolgen. Ze mochten hun geloof niet meer openbaar belijden, geen publieke ambten bekleden en een groot deel van de kerkelijke bezittingen ging over naar de protestanten. Dat gebeurde ook met de Sint Jan. De kerk kwam in handen van de protestanten en de katholieke Roosendalers vierden de mis voortaan in het geheim in eerste instantie in een grenskapel op Steenpaal onder Essen en vanaf 1672 in een kleine hoeve. Deze werd gebouwd 'tusschen de erve van pastorye en het Godthuys', ofwel op de plaats waar tegenwoordig theater de Kring staat. Dit soort plekken werden schuil- of schuurkerken genoemd omdat ze verstopt zaten of er van buiten uitzagen als een schuur om geen argwaan te wekken. De diensten in de schuurkerk werden oogluikend toegestaan, al kostte het de katholieken enkele omkoopsommen aan schout en drossaard. Tot 1839 is de schuurkerk in Roosendaal in gebruik gebleven.

Ondertussen kon de kleine protestantse gemeenschap de grote kerk niet onderhouden waardoor deze in verval raakte. Er werden wel plannen gemaakt om de Sint Jan te restaureren. Dit weten we dankzij een aantal tekeningen van architect Philips Willem Schonck die zijn bewaard in het gemeentearchief. Afgaande op de tekeningen werden er drie mogelijkheden overwogen. De eerste was het afbreken van de toren en het afgebrande deel van de kerk, welke daarna opnieuw opgebouwd zouden worden. Deze optie zou 43.300 gulden bedragen. Tweede optie was het afbreken en opnieuw bouwen van de kerk en het repareren en verhogen van de toren, voor een bedrag van 17.320 gulden. Laatste optie was het afbreken van de kapellen met het afgebrande deel van de kerk, repareren van de toren en het timmeren van een nieuw stuk kerk tegen de toren aan, voor een bedrag van 20.860 gulden. Uiteindelijk werd geen van de opties uitgevoerd en bleef de Sint Jan in slechte staat.

Bloemenmarkt gezien naar de Markt in 1791. Links is de ruïne van het schip (met torentje) van de Sint-Janskerk en de kerktoren te zien (Collectie GAR, vervaardigd door Carel Frederik Bendorp).

Een keerpunt voor de katholieken

Met de stichting van de Bataafse Republiek in 1795 veranderde er het een en ander voor de katholieken in Staats-Brabant. Bestuurlijk kwam er een klein beetje meer ademruimte en vanaf 1798 kregen ze het recht om een aantal parochiekerken terug te nemen in de plaatsen waar ze 'de relatieve meerderheid van zielen zullen uitmaken'. In Roosendaal waren ongeveer 3854 katholieken en 100 hervormden, maar toch kregen ze de Sint Jan nog niet terug. Dit gebeurde echter wel een paar jaar later dankzij de komst van Lodewijk Napoleon in 1806. Lodewijk was de broer van de bekende keizer Napoleon en werd door hem koning van Holland gemaakt. Lodewijk was erg populair in Brabant. Hij bezocht de provincie tijdens een epidemie van de zweetziekte en ondersteunde financieel en met medische hulp. Ook tijdens een grote overstroming stond hij voor de Brabanders klaar. Daarnaast zorgde hij dus ook voor de teruggave van een aantal kerken aan de katholieken en voorkwam daarbij conflicten met de protestanten door hen geld te geven voor de bouw van nieuwe kerken, zogenaamde koningskerkjes. In 1809 gaf Lodewijk Tilburg, Oosterhout en Roosendaal bovendien stadsrechten.

Lodewijk bemoeide zich ook met de eigendomskwestie van de Sint Jan. In eerste instantie gaf hij de protestanten in 1807 toestemming de kerk te slopen en een nieuwe te bouwen met de opbrengsten van de sloop. Na een smeekschrift van de katholieken aan Lodewijk ging dit echter niet door. De koning besloot dat ze hun kerken en pastorieën gezamenlijk moesten gebruiken, maar dat was in de praktijk een lastige zaak. Lodewijk maakte in die periode een inspectiereis door Brabant en bezocht daarbij ook Roosendaal, waarna hij in 1809 de Sint Jan teruggaf aan de katholieken. Daarnaast kregen ze ook 20.000 gulden voor de bouw van een nieuwe kerk. De protestanten bouwden in 1810 een kerkje in classicistische stijl aan de huidige Bloemenmarkt.

1795

1806

1809

1810

Portret van Lodewijk Napoleon door Charles Howard Hodges in 1809 (Foto WikimediaCommons, collectie Rijksmuseum).

Een nieuw kerkgebouw

1834

Het zou nog flink wat jaren duren voor er aan de slag gegaan werd met de kerk: in 1834 startte de Antwerpse architect J. Franssen met het ontwerp voor de nieuwe Sint Jan. Het bouwen van nieuwe kerken kon die jaren alleen met toestemming en goedkeuring van het Ministerie van Waterstaat. De bouw van de kerk stond daarom onder toezicht van de ingenieurs van Rijkswaterstaat de Kruijff en de Geus. Kerken die in die periode gebouwd zijn worden ook wel Waterstaatskerken genoemd.

De Sint Jan is de enige Waterstaatskerk in kruisvorm. Dit komt omdat de architect in het ontwerp waarschijnlijk rekening wilde houden met de fundamenteën van de oude kerk. Dit is uiteindelijk niet gebeurd maar toch zijn in het ontwerp zijbeuken met een halfronde afsluiting gebleven. De bestaande toren werd in het ontwerp geïntegreerd en er werd een portiek met Toscaanse zuilen en een fronton toegevoegd. De bouw werd voor 83.000 gulden gegund aan een aannemer uit Gastel, J. Stadhouders. Op 23 mei 1839 werd de Sint Jan ingewijd door bisschop C.L. de Wijkerslooth van Schalkwijk.

1839

Aanvankelijk was de kerk helemaal witgekalkt van binnen. Dit veranderde in de jaren dertig van de twintigste eeuw. Pastoor-deken Derikx gaf de opdracht de kerk te beschilderen aan kunstschilder A. Damen. De kruisbeuken werden beschilderd met Bijbelse taferelen, de pilaren kregen een kleur of werden gemarbreerd en er werden glas in lood ramen ingebracht. Verder gaf Derikx de opdracht voor een nieuwe kruisweg aan F. Hertoghs.

Hoofdaltaar

Het hoofdaltaar is gewijd aan de Heilige drie-eenheid, niet aan Johannes de dooper. Het is in 1839 ontworpen door A. de Geus en vervaardigd door schrijnwerker C.J. Rogier, die ook de biechtstoelen maakte. De engelen op het neo-barokke altaar verbeelden geloof en liefde. Aan weerszijden van

Litho van de Bloemenmarkt met toren Sint Jan en het raadhuis uit 1831 (Collectie GAR, vervaardiger M.A. van Straaten).

het altaar staan beelden van de apostelen Petrus en Paulus. Deze hoorden eerst bij de preekstoel maar zijn in de jaren zestig bij een grote restauratie witgeschilderd en naast het hoofdaltaar geplaatst. Het altaar lijkt van marmer maar is in feite zeer kundig beschilderd hout.

*Links: Hoofdaltaar van de Sint Jan (Collectie GAR, fotograaf P.L. W.G van de Molengraaf)
Rechts: Zijaltaar gewijd aan Maria (Collectie GAR, fotograaf E.A. de Rooij)*

Zijaltaren

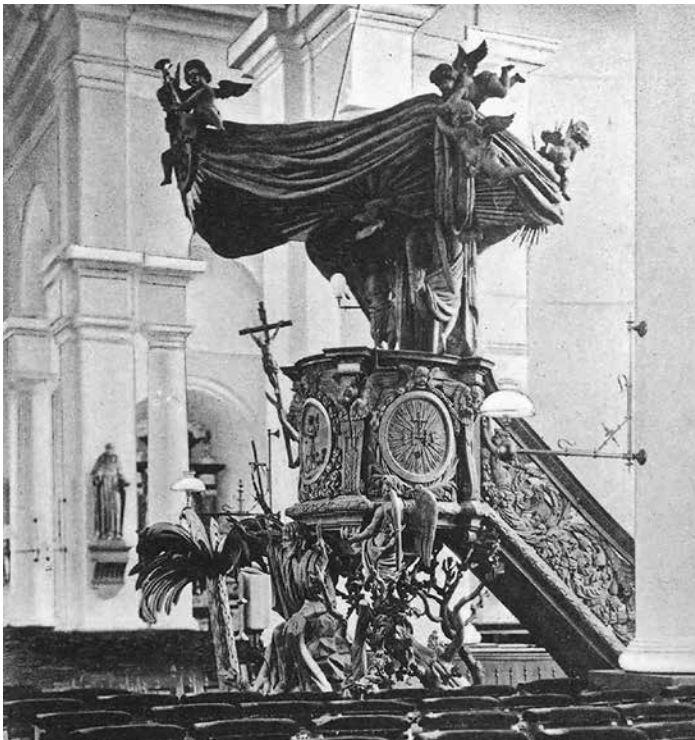
In de Sint Jan zijn twee zijaltaren, gewijd aan Onze Lieve Vrouw en aan Sint Jan de Doper. Beide zijn vanuit de schuurkerk naar de Sint Jan verplaatst en dateren uit de achttiende eeuw. Het beeld bij het Maria altaar is omringd door vijftien medaillons die de geheimen van de rozenkrans verbeelden en daarmee het levensverhaal van Jezus en Maria samenvatten als verteld in de evangeliën. Het beeld werd waarschijnlijk gemaakt door dezelfde schrijnwerker als van het hoofdaltaar.

Restauratie

Preekstoel

De preekstoel is ontworpen door de Belgische J. Dieltjens. De voet is in 1960 vervangen. Op de kuip staat een afbeelding van de Goede Herder en de vier evangelisten. De Goede Herder is een verwijzing naar Jezus als leider van de kudde die zijn leven inzet voor zijn volgelingen. De vier evangelisten zijn daaromheen afgebeeld, Mattheus als mens, Marcus als leeuw, Lucas als rund en Johannes als arend.

De preekstoel in 1912 (Collectie GAR, uitgever H.F.M. van Dijk).

Orgel

Het orgel werd in 1852 geleverd door orgelbouwers Merklin en Schütze omdat het orgel van de schuurkerk niet paste in het nieuwe grote gebouw. In 1899 is het vergroot en nadat het in de oorlog beschadigd werd, is het in 1949 gerestaureerd.

1960

1899

Het geweld van de Tweede Wereldoorlog liet zijn sporen na. De ramen van de Sint Jan sneuvelden en er kwamen scheuren in het pleisterwerk. In combinatie met de verwerking van de plavuizen leidde dat tot een grote restauratie door architectenbureau Sturm in de jaren zestig. De schilderijen die onder Derikx waren gemaakt werden weer verwijderd en de glas in lood ramen werden vervangen door lichtgekleurd glas. De preekstoel werd naar voren verplaatst, als gevolg van de nieuwe regels na het Tweede Vaticaans Concilie.

In diezelfde periode maakte kunstenaar Guido van de Griendt een nieuwe Kruiswegstatie voor de Sint Jan. De veertien tekeningen, gemaakt met Siberisch krijt, vertellen het lijdensverhaal van Jezus. Bij elk werk schreef de Roosendaalse Frans de Clercq, kabinetschef van de burgemeester en schrijver en columnist, enkele dichtregels die op de lambrisering onder de werken te lezen waren.

Maria beweent Jezus die zijn kruis draagt, een van de veertien werken van de Kruiswegstatie door Guido van de Griendt (Collectie GAR, afbeelding Jan Sturm).

Een nieuwe bestemming voor de Sint Jan

Vanaf de jaren zestig seculariseert de Nederlandse samenleving. Steeds meer politieke en sociale organisaties waren niet langer gebonden aan een bepaalde geloofsovertuiging en de 'babyboomgeneratie' geloofde minder vanzelfsprekend dan hun ouders en had vaak minder ontzag voor de kerk. Daarnaast veranderde de Brabantse traditionele plattelandssamenleving door de toenemende industrialisering en verstedelijking maar wist de katholieke kerk hier niet altijd goed op in te spelen. Het aantal kerkgangers nam flink af. Ook in Roosendaal was dit het geval, al ging het relatief langzamer dan in veel andere gebieden in Nederland. In 1972 werd de pastorie, waar nu het Tongerlohuys gevestigd is, verkocht aan de gemeente. De Sint Jan zelf werd uiteindelijk in 2003 aan de eredienst onttrokken.

De kerk werd vervolgens gebruikt als evenementenlocatie door verschillende partijen. Helaas was kwam dit het gebouw niet altijd ten goede. Uiteindelijk kwam de kerk in 2019 leeg te staan. Daarom zijn de gemeente Roosendaal en het Cultuurcluster samen gaan kijken naar mogelijkheden voor een nieuwe bestemming. In 2023 openen de deuren van de nieuwe Stichting Sint Jan, een sociaal-cultureel en maatschappelijke broedplaats voor heel Roosendaal.

1972

2003

2023

Bronnen

Brabants Erfgoed, "De Tachtigjarige Oorlog", via <https://www.brabantserfgoed.nl/page/4672/tachtigjarige-oorlog> (stand 19-08-2021).

Brabants Erfgoed, "Het Rijke Roomse leven", via <https://www.brabantserfgoed.nl/page/3880/het-rijke-roomsche-leven> (stand 19-08-2021).

Dyck, van, L.C., 'Cijnsgoederen, pachtgoederen en leengoederen van de abdij van Tongerlo', in: De abdij van Tongerlo: gebundelde historische studies (Averbode 1999), 219-228.

Jong, de, H., De Sint Janskerk te Roosendaal (Roosendaal 1998).

Jong, de, J., '150 Jaar Sint Janskerk te Roosendaal', in: Jaarboek de Ghulden Roos 48 (1988), 11-28.

Jongmans, J., De kruisweg uit de Sint Janskerk te Roosendaal (Roosendaal 2017).

Lani, van, S., ed., Monumenten van zielzorg; norbertijnen en hun pastorieën in Brabant van 1600 tot 1850 (Leuven, 2010).

Maas, B. ed., Rooms-katholiek Roosendaal in beeld: een geschiedenis van de parochies in Nispen en Roosendaal (Roosendaal 2013).

Maas, B., De Sint Jan (Roosendaal 2003).

Nijnatten, van, T., Kerken in het Bisdom Breda (Amsterdam 2004).

Stolte, B.H. 'De kerk van St. Jan de Doper te Roosendaal', in: Jaarboek de Ghulden Roos 20 (1960), 81-92.

Colofon

Erfgoedcentrum Tongerlohuys 2021

Samenstelling

Laura Hondebrink

Eindredactie

Jeannine Hermans

Opmaak

Sterke Zaak

Tongerlohuys

Het verhaal van Roosendaal

Tongerlohuys / Historisch Informatiepunt Roosendaal

Roosendaal